

A magyar iskolaügy Szolnok-Dobokában

Az európai történelem középkorában az oktatásügy szervesen hozzákapcsolódott az egyház munkájához. A tanítás, iskolák szervezése és fenntartása elsősorban az egyház gondja volt, s csak a késői középkorban kezdődött meg a városi polgárság ama törekvése, amely az egyháztól független szakiskolák felállítására irányult.

Mivel hazánk az egyetemes európai fejlődés útján haladt, természetesen a közoktatás területén is a nyugati államokban tapasztalt jelenségek állottak elő. Így az egész országban s ennél fogva Szolnok-Doboka vármegye mai területén is a középkori oktatásügy az egyház munkájához tartozott. Az iskolák alapítása, fenntartása és munkássága a legszorosabb kapcsolatban volt az egyes helységek, egyházközségek egyházi életével.

Szolnok-Dobokában a magyarság már a honfoglaláskor megtelepedett, s azért midőn Szent István térítő munkássága következtében a római katolikus egyház megszilárdult, bizonyára sok magyar helységben megkezdődött a templomok építése. A templomok és első kolostorok felépülése egyúttal a tanítás munkájának megindulását is jelentette. A rendelkezésünkre álló adatok szerint ez a munka körülbelül a XII. század elején indult meg. A megye területén a Domokos- és a Benedek-rend alapított rendházakat. Ezek közül négyről találunk okleveles említést, de bizonyára még több is működött. A rendházak mindenikében volt iskola. Ezeknek növendégeit elsősorban a papi életre nevelték, tehát szinte kizárólag papképző iskolák voltak.

Az iskolaügy fejlődésében az első korszak a XVI. század végéig tartott. Ezt a korszakot a kolostori és parókiális iskolák működése, valamint a dési városi iskoláztatás megindulása jellemzi. Az utóbbi a múlt század végén nálunk annyira divatos, ú. n. polgári iskola öse volt; tanulói főleg az ipari és kereskedelmi életben fontos dolgokat tanulták. Ez iskolában az iskolamesterek fizetését nagyrészt a királyok-

tól adományozott só-mennyiség értékéből fedezték. A kolostori és parókiális iskolák hatása az akkori helyzetből kifolyólag igen szűk körre korlátozódott. A tanítást mindenütt papok végezték.

A rendelkezésre álló adatok szerint a középkorban a következő szolnok-dobokamegyei helységekben volt iskolai tanítás: Árpástó, Bálványosvár, Bethlen, Csicsókeresztúr, Csicsómihályfalva, Cege, Dés, Dellőapáti, Doboka, Kozárvár, Melegföldvár, Ormány, Szamosújvár-Németi, Szeszárma és Vasasszentiván. E helységek közül egyik-másikban német betelepülők laktak; a megye lakosságának nagy többsége azonban kétségtelenül magyar volt. A már említett helységeken kívül még valószínűleg parókiális iskola volt Alörön, Désaknán, Magyarláposon, Rettegen, Szászcegőn és Széken. Az egyház iskolai céljaira több főúr és uralkodó időnként különféle anyagi javakat adományozott.

Az országos helyzethez hasonlóan a reformáció a megye iskolaügyében is döntő változást idézett elő. A vármegye egyházközségei mind a reformációhoz csatlakoztak. Eleinte ágostai evangélikusok lettek, nemsokára azonban, a szászok kivételével, a református egyház hitelveit fogadták el. Alig néhány év múlva már a legtöbb egyházközség unitárius lett. Ennek megfelelően alakultak az egyházközségek iskolái is.

A reformáció egyik alappillére az egyházi iskola volt. Alighogy valahol sikerült a reformáció megszilárdítása, az egyházközség vezetői azonnal hozzáfogtak az iskoláztatás megszervezéséhez is. Ebben a tekintetben a reformáció valamennyi ágának vezetői egységes magatartást tanúsítottak. A lutheránus, református és unitárius egyházközségek iskolái valósággal versenyeztek egymással. A XVI. században az unitárius egyházközségek voltak többségben. Désen unitárius középiskolát állítottak fel, az egyházközségekben pedig ú. n. elemi iskolákat. Azokon a helyeken, ahol már a reformáció előtt is volt iskola, ez utóbbiban tovább folytatták a tanítást, csakhogy most már az új hitigazságoknak megfelelően. Nagyon sok egyházközségben ebben a korszakban állítottak fel először iskolát. Így a reformáció korában kezdtek tanítani Alparéton, Alsóilosván, Alsótőkön, Apanagyfaluban, Aranyosszentmiklóson, Árokalján, Bacán, Császáriban, Csicsókeresztúron, Esztényben, Kis- és Nagydevecseren, Sajószentandráson, Sajóudvarhelyen, Somkeréken és Széken. Mindezen helységek iskoláiban természetesen elsősorban református, illetőleg unitárius szellemű tanítás folyt. Rendszerint kátét, bibliát, éneket, írást, s különféle imád-

ságokat tanítottak többnyire magyar nyelven. Csupán a középfokú iskolákban tanították latinul az alghimnázium egyes tantárgyait. A reformáció első századában működő iskolák belső munkájáról azonban meglehetősen keveset tudunk. Az iskoláztatás történetére vonatkozó források csak a XVII. századtól kezdve nyújtanak bővebb tájékoztatást.

A XVII. században Szolnok-Doboka vármegye magyar egyházainak élete gyökeresen megváltozott. A megye területén, 1599-től 1604-ig öt esztendőn át irtóztatások történtek. Magyar, német, török, román csapatok vonultak végig a megyén keresztül-kasul, s nyomukban kihalt az emberi élet. Falvak egész sora tűnt el a megye területén. Rengeteg egyház elpusztult. A lakosság nagy része szintén áldozatul esett a pusztításnak. Azok, akik csodaképpen megmenekültek és az elpusztított helyekre visszatértek, csak hosszú munka után tudták valamennyire egykori falujukat újraépíteni. A nagy református fejedelmek alatt újraépült magyar falvak azonban már csak rövid ideig voltak unitáriusok, mert nemsokára reformátusokká lettek. A megye területén a XVII. század első felében úgyszólván megszűnt az unitárius egyház és a református egyház valósággal egyedüli egyház lett. Így az iskolák is mind reformátusok lettek, s mivel a XVII. század közepétől az egyházvizsgálati jegyzőkönyvek megmaradtak, részletes feljegyzéseket találunk bennük az iskolák munkájáról, külső és belső életéről.

A református iskolák működését az 1605-i marosvásárhelyi és az 1646-i szatmárnémeti zsinaton szabályozták. E zsinati határozatok — kiegészítve más, későbbi egyházmegyei zsinatok határozataival — hű képet adnak a református iskolák életéről. Ez iskolák legfontosabb tényezője a tanító volt, akit ebben az időben rectornak (igazgató) vagy scholamesternek neveztek. De mellette a lévita és a kántor is taníthatott. A tanítók rendszerint a kolozsvári református kollégium növendékei közül kerültek ki, s ha hivatásuk teljesítésében kiténtek, lelkipásztorokká választották meg őket. A lelkipásztori állás természetesen előlépcsőnek számított, mivel a tanítónak felette sok és nehéz tennivalója volt a lelkész teendőihez képest. Első és legfőbb kötelessége az volt, hogy a lelkipásztornak engedelmeskedjék. Ruházata, viselkedése csak az előírásoknak megfelelő lehetett, sőt családtagjainak viselkedéséért és ruházkodásáért is ő volt felelős. Hosszú kaputban, minden fényezés nélkül kellett járnia. Kötelessége volt az egyházi előjáróságtól küldött leveleket elvinnie, szürkületkor, ünnep- és hétköz-

napokon harangoznia, a zsinatokon megjelenő esperesnek segítségére lennie. A tanító tehát a tanítás mellett levélhordó, harangozó és némely tekintetben az esperes szolgája is volt. Viselkedését, erkölcsi életét szigorúan ellenőrizték. Táncolnia sem neki, sem feleségének nem volt szabad. Családtagjainak viselkedéséért épen úgy megbüntették, mint saját engedetlenségéért. Kisebb panaszai és hibái felett az egyházvizsgáló bizottság döntött, nagyobb ügyekben pedig az egyházmegyei bíróság ítelt, rendszerint sok-sok elnézéssel, mintha a bíróság tudatában lett volna annak, hogy az iskolamesterek vállaira a tanításon kívül igen sok terhet raktak. A tanító hivatása szerint nemes volt, ha személyében nem is született annak.

Ilyen volt a tanító és helyzete a XVII. században. Nehéz helyzetében a tanítás gyakran másod- és harmadrendű dolog lett. Írást, olvasást, különféle imádságokat és kátét tanított. Sokszor csak tanította volna, ha lett volna erre a célra szolgáló helyiség. De a legtöbb helyen külön iskolaépületet nem építettek. Rendszerint az egyházközségben az iskolamester szűk egyszobás lakása szolgált iskolahelyiségül. A mesteri lakást általában sövénykerítés vette körül. Szalmával vagy náddal volt befedve. Ablakait üveg helyett papírral ragasztották be. A szűk szobába zsúfolódott össze a mester családja, néhány nyomorúságos bútor, a mester háziállatai és a tanulók. Az írást apró viasztáblákon, vagy pedig símára gyalult fatáblán gyakorolták, vasszeggel, náddal, avagy hegyesre faragott vesszőcskével. Használat után a viasztábla viaszát kisimították, a fatáblát pedig lemosták. A vagyonosabb szülők gyermekei papírra, városokban pergamenhez hasonló bőrtáblára írtak. Ámde nagyon sok iskolában; hosszú évek után sem tanultak meg a gyerekek írni.

A tanulók nyolc éves koruk előtt ritkán kerültek iskolába. Ekkor is inkább csak egyes helyeken. Sok egyházközségben a jobbágygyermekek nem tanulhattak, mert a nemesek eltiltották őket az iskolába járástól. Másutt azért nem jártak iskolába, mert a tanításért külön fizetniök kellett. Ahol azonban rendszeren folyt a tanítás, ott a gyerekek még tizenhét éves korukban is jártak az iskolába. Az iskolaidő ősztől tavaszig tartott, néhol azonban két hónapnál nem volt több.

Ilyen volt az iskoláztatás helyzete a XVII. században. A helyzet lényeges vonásai a következő évszázadban sem változtak. Legfeljebb az idő múlásával feltűnőbb lett az iskoláztatás egyik-másik vonásának megdőböntően elmaradott volta. Ez azért volt különösen szo-

morú, mert időközben a magyarság helyzete külsőleg még rosszabbá vált, s így nagyobb szükség lett volna az ifjúság öntudatos nevelésére. Az egyházi vezetőség legtöbbször igyekezett is az iskolák ügyének rendezésére, színvonaluk emelésére, sajnos, rendszerint minden különösebb siker nélkül.

Az iskolák helyzetét a XVIII. század elején elsősorban külső tényezők nehezítették meg. Az 1658—62-i és az 1703—1711-i háborús években ismét nagy pusztulás volt a vármegye területén élő magyarok között. Sok egyházközség teljesen elpusztult, másokban a hívek száma nagyon megapadt. Most igazán szükség lett volna az államhatóság jóakarató támogatására. Ám az új állami hatóság épen nem viseltett barátságos szándékkal a magyarság, közelebről pedig a református magyarság iránt. Emiatt a református egyház csakhamar elveszítette azokat a kiváltságokat és adományokat, melyeket a XVII. században a nagy református fejedelmektől kapott. Így a széki és a dési sóaknákból rendelt sóadomány, mely nem egy helyen az egyházközség és az iskola egyedüli jövedelme volt, a bécsi kormány intézkedése következtében megszűnt. A kormány példáját a katolikus birtokosok is követték, s a maguk részéről ugyancsak megszüntették az iskolák számára addig biztosított dézmát, vagy quartát. A saját erejükre utalt egyházközségek ilyenformán csak a papi állás fenntartására voltak képesek, a mestereket pedig kénytelenek voltak elbocsátani. Így keletkeztek Szolnok-Doboka vármegye ú. n. „desolata” (elpusztult, elhagyott) mesteri állásai.

Ahol a nyomorúságos viszonyok közt még megmaradt az iskolamesteri állás, ott az egyházi vezetőség igyekezett a tanítás eredményének biztosítására. E célból a XVIII. század elején új és részletes utasítást dolgoztak ki. Az új utasítások szerint a rectoroknak a hét négy napján a kátét kellett tanítaniok. Első feladatuk az volt, hogy a gyermekeket magyarul tanítsák meg írni és olvasni. Azután tanítaniok kellett a rudimenta mellett PATAKI „öreg vestibulum”-át. COMÉNIUS „Orbis Pictus”-át és „kicsiny vestibulum”-át. A kátét maguknak a mestereknek is jól kellett tudniok, mert az egyházmegyei zsinaton gyakran kikérdezték tőlük. Sőt néhány évtizeden keresztül az is szokásban volt, hogy az iskolamestereknek vasárnap délután a pap előtt fel kellett mondaniok a nagy káté egy-egy kérdését. E sok helyen megalázó szokás ellen a mesterek szívósan küzdöttek, amíg a végén tényleg abbahagyták a káté-kérdezést.

A tanítás legtöbb iskolában ma szinte elképzelhetetlen nehézségek között folyt. Azokban az egyházközségekben, ahol a szegénység miatt az iskolamesteri állásokat megszüntették, maguk a papok vállalták az ifjúság oktatását. De egy-két kivételt nem tekintve, valójában sehol sem foglalkoztak rendszeresen a gyermekek tanításával, noha saját járandóságuk a hozzáadott iskolamesteri jövedelemmel némileg mégis csak gyarapodott. Mikor az egyházvizsgáló bizottság munkájukat számba vette és a tanítás elhanyagolása miatt őket felelősségre vonta, legtöbbször a következő feleletet adták: „Őket nem tanítókká, de papokká választották.” Így a magyar gyermekek jó része sok helyen tudatlanul nőtt fel, minden szellemi igény nélkül, s bizonyára ez volt egyik oka a szolnok-dobokamegyei maradék magyarság XVIII. században már sok helyen megindult elrománosodásának.

A megye iskolái közül a dési, széki és bálványosváralji iskola működött a legjobban. Ezeknek élén papságot végzett rectorok állottak, akik mellett még időnként deák tanítókat is alkalmaztak. A tanítókat a papokhoz hasonlóan a hívek rendszerint évenként „marasztották”, azaz amennyiben munkájukkal meg voltak elégedve, újraválasztották őket, ellenkező esetben menniök kellett. A „marasztalás” tavasszal vagy ősszel történt, s eddig az időpontig az egyházközségnek meg kellett fizetnie a tanító bérét. A megalázó szokás miatt a tanítók nagyon ki voltak szolgáltatva a híveknek. Ezért gyakran megtörtént, hogy nyomorúságos bérük harmadáról vagy feléről kénytelenek voltak lemondani, mert különben a hívek nem „marasztották” meg őket. Ha ezt az „önkéntes” fizetésleszállítást vállalták, akkor az egyházvizsgáló bizottság előtt a hívek rendszerint áradozva dicsérték tanításukat, ellenkező esetben panaszkodtak rájuk. Így természetesen a tanítóknak alig volt valami tekintélyük, s nem tudták a szülőket rábírni arra, hogy gyermekeiket rendszeren járassák az iskolába. Az iskolakerülés következménye pedig ismét csak a nép tudatlansága volt.

Ha az egyház nem is tudta a tanítók megélhetését biztosítani, annál nagyobb gondot fordított ruházatuk és viselkedésük ellenőrzésére. A zsinati határozatok szigorúan előírták, hogyan, miképpen járjanak és ruházkodjanak az iskolamesterek. A hosszú mente viselése, a dolmány begombolása szigorúan kötelező volt. Ingben, hosszú szakállal vagy üstökkel nem volt szabad járniok. Ha valaki hosaszú üstökét felszólításra nem vágta le, akkor büntetésből a seniorral vágat-

ták le az egyházmegyei zsinat színe előtt. A dohányzásért, családtagok kifogásolható viselkedéséért is keményen büntették őket. A pap-pal szemben való tiszteletlenség vagy engedetlenség a legfőbb bűnök közé tartozott. A magyardécei iskolamestert például egy alkalommal papja azért panaszolta be, mert elnézte, hogy a felesége tar-ka keszkenőt viseljen.

A XIX. században az iskolaügy terén lényeges változások történtek. Nagyobb gondot fordítottak a tanításra, az iskolakerülés megakadályozására és a tanítók rendes kiképzésének, valamint emberi életlehetőségeinek biztosítására. Ezek a törekvések azonban csak a kiegyezés után kezdtek eredményre vezetni. Azelőtt, különösen 1848-ig, hiába adták ki egyik rendeletet a másik után, a gyermekek nagy része az iskolától távol nőtt fel, s a tanítók megalázó helyzete sem változott.

A református egyház már a XVIII. század végén tartott dési zsinaton állást foglalt a számtan tanítása és a leánygyermek magyar nyelven való oktatása mellett. Ez a határozat indította el a megye magyar iskolaügyét egy új fejlődési útvonalon. Addig ugyanis a leánygyermek tanításával keveset foglalkoztak, s a számtan bevezetése is nagy újítás volt. Most a XIX. század elejétől kezdve a helyzet lassanként megváltozik. A népesebb gyülekezetekben a leánygyermekeket is tanítják, s a tanítás maga reálisabbá válik.

A rendszeres iskoláztatás legnagyobb akadály a iskolakerülés volt. A gubernium és az egyházi főhatóság egymással versenyezve rendelte el, hogy a szülőket, ha kell büntetéssel is kényszerítsék gyermekeik iskoláztatására. Sajnos, a rendeletek ismételt kiadása sem használt semmit. A szülőknél azután sem volt szívügyük gyermekeik iskoláztatása, a megyei hatóságok pedig nem is gondoltak komolyan a rendeletek végrehajtására. Némely helyen nyíltan kijelentették, hogy „nem parasztnak való a tanulás és tudás”.

Ilyen körülmények között érthetők azok a megdöbbentő adatok, melyek az iskolakerülésre vonatkoznak. Az egyre jobban szaporodó románság között itt-ott szigetekként élő tiszta vagy vegyes falvak magyar gyermekei sokszor évekig, sőt évtizedekig nem jártak iskolába. Felőr községben 1804-ben 150 tanköteles közül egy sem járt iskolába, 1818-ban és 1837-ben ugyanez volt a helyzet. Domokoson 1833—1837 között egyetlenegy gyermek sem járt iskolába. Vicén 1845-ben ötven tanköteles közül csak egy látogatta az iskolát Cegében 1848-tól 1854-ig semmiféle iskoláztatás nem volt, Csáki-gerbón

1848-tól 1880-ig csak román iskola működött, Magyarköblösön hasonlóképen. A tudatlanul felnövő magyar ifjúság természetszerűleg lépett a románosodás útjára. Másutt, ha volt is oktatás, az csak december elejétől február végéig tartott. Így például Kérőben, Désaknán és más községekben. Désaknán a szülők csak karácsony előtt két héttel adták be gyermekeiket az iskolába. Ekkor is azért „hogy verset tanuljon s alig megy el a hó, már eloszlanak” — írják az egyházmegyei vizsgáló-bizottság jelentésében.

Kétségtelen, hogy jobban fizetett, lelkes tanítók megtalálhatták volna a módot az iskoláztatás megkedveltetésére. Ám a szörnyűséges nyomorúságban lévő tanítóktól ilyen munkát nem lehetett várni. Az egész megye területén csak három olyan iskola volt, melynek tanítója néha megkapta a létminimumot jelentő évi 200 forintos fizetést. A többi iskolák tanítói csak éppen hogy éltek. Az iskolamesteri fizetésük még az ennivalóra sem lévén elég, különféle mellékfoglalkozásokra kényszerültek. Így a tanítók között voltak szabók, kemencecsinálók, szücsök, szekeresek, fuvarosok, postamesterek és egyes nemesi udvarokban alsóbbrendű gazdasági felügyelők, sőt itt-ott korcsmárosok is. Megélhetési nehézségeiket időnként az a tény is növelte, hogy a jobbágyoktól követelt közterhek hordozására is rákényszerítették őket, azaz régebben érvényesített nemesi kiváltságukat nem ismerték el. Csak ismételt közbenjárásra mentették fel őket e közterhek fizetése alól. Sok helyen az egyházközségek rendszeresen megtagadták a tanítónak járó fizetést, s ha ezt a tanító követelte, nem marasztották meg. Melegföldváron például 1825 körül Mátyás András tanítót éppen azok nem akarták megmarasztani, akiknek a mesteri lakás megcsináltatása kötelességük lett volna. Ezek között volt Kakucsi Ferenc birtokos nemes, aki a mesteri lakást nem csináltatta meg, s ezért a lakásban az egyházvizsgáló bizottság jegyzőkönyve szerint „a fedetlenség miatt békák úszkáltak”. A tanító gyakran mostoha gyermeke volt maguknak az egyházi hivatalosoknak is. Még mindig harangozó, kántor, levélhordó és tanító volt egy személyben. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért, — a papok sokszor lenézően és megalázóan bántak vele. 1836-ban például az ördögösfüzesi pap a tanítókat általában „férgeknek” tekintette, s midőn egyik tanítójának felesége a tiszteletes asszonyt letegezte, ezt a tiszteletes nagy sértésnek minősítette. Az állandó nyomorúságban és mélységes megaláztatásban élő tanítók azután bánatukat borba és mulatozásba fojtották, ebből aztán ismét csak további vádak és panaszok születtek.

A tanítás munkáját igen sokszor akadályozta a tanterem hiánya, vagy a tanításra használt helyiség alkalmatlan volta. Az elszegényedett ekléziákban nem kellett nagy képzelőtehetség annak elismerésére, amit a tanítás elhanyagolása miatt kérdőre vont egyik tanító felett az egyházvizsgáló bizottságnak. „Hol tanítsak — kérdezte keserűen — hiszen az iskola összeomlott”. Valóban sok helyen ez volt a helyzet. Máshol még állott a düledező mesteri lakás, de ugyancsak százalmas állapotban. Asztal, pad, falitábla csak a XIX. század harmincas éveiben kezdett itt-ott előfordulni. Az ablaküvegeket még mindig papírral pótolták. Maga a „tanterem” sötét, nedves és alacsony volt, rossz ajtóval és rozoga kemencével. A kemencét azzal a fával fűtötték, amit a gyermekeknek kellett magukkal vinniök az iskolába. Kiki egy vagy két hasábfát vitt fel reggel. Ennek következtében, ha kevés volt az iskolába járó gyermek, a tantermet soha sem fűtötték eléggé be. Sok szülő épen ezzel az ürüggyel mentegette gyermekének iskolakerülését. A hideg miatt a gyermekek állandóan ugráltak az iskolában, vagy pedig a tanító távollétében verekedtek egymással.

A megye magyarságára nézve azonban még az ilyen körülmények között folytatott tanítás is jó hatással volt. Annál is inkább, mivel a magyarság mellett élő románoknak még ilyen iskolájuk sem volt. A nagy, nemzeti szempontból jóvá nem tehető veszteség ott érte a magyarságot, ahol évtizedeken keresztül semmiféle rendszeres tanítás nem történt. Már pedig mennyi ilyen, részben elpusztult kisebb, vagy számbelileg ugyan még tekintélyes, de nemzeti szempontból öntudatlan magyar egyházközség volt a megyében! Az ilyen egyházközségekben az iskolamesteri állást rég megszüntették. A megszüntetett állás jövedelmét a szegényes papi fizetéshez csatolták. Ez a legtöbb helyen a XIX. században is azt jelentette, hogy a pap nem foglalkozott a gyermekekkel, s ezek minden tanítás nélkül nőttek fel, vagy bevetődtek e század elején már itt-ott megszervezett román iskolába, ahol természetesen csak meggyorsult a régebben megkezdődött románosodási folyamat. A betelepített románok ugyanis nem egy helyen komolyabban vették a guberniumnak az iskoláztatásra vonatkozó rendeleteit, mint a magyarok. Ez utóbbiak nem igen félték a büntetéstől, míg a románok ugyancsak tartottak tőle. Ennek következtében sok faluban román iskolát állítottak fel s ezzel megindult a magyar-román közművelődési verseny. A XVIII. század végén a megyében még csak három görög katolikus román felekezeti iskola volt. A XIX. század első felében még 21 községben alakult görög katolikus, illetőleg görög keleti román iskola. Az

öntudatos román papok a harmincas és negyvenes években igen örültek a gubernium rendeletének, és népüket a kilátásba helyezett büntetéssel ijesztgetve, kényszerítették gyermekeik iskoláztatására. Mivel a vegyes lakosságú községekben sok helyt a magyar iskola nem működött, a magyar jobbágyok és a szegényebb magyar nemesek is a görög katolikus román iskolába küldték gyermekeiket. Így ezek csak románul tanultak meg írni-olvasni. A következmény nem lehetett kétséges: 1848-ban már a Kállai, Réti, Rákolczi, Nagy, Nemes, Kiss, Kovács, Szabó és Szántó nevű magyarok románoknak vallották magukat.

Legtöbb helyen az elrománosodás azért gyorsult meg, mert a „desolata” mesteri állások megszüntetése után a magyar gyermekek évtizedeken keresztül mindenféle oktatás nélkül nőttek fel. Nem egy vegyes lakosságú községben a XVIII. századi pusztulás után csak a múlt század 70—80-as éveiben kezdődött meg ismét a magyar gyermekek anyanyelvükön való tanítása. Közben természetesen a magyarság nagy része elrománosodott. Néhol azonban a falu egynegyedét kitevő magyarság elrománosodási folyamatának beteljesedéséhez elég volt pár évtizedes iskolakerülés is.

A szolnok-dobokamegyei magyarság iskolaügyére nézve a legvégezetesebb korszak a szabadságharcot követő 20—30 esztendő volt. Az osztrák abszolutizmus iskolapolitikája néhol jótéhatetlen károkat okozott és nem egy helyen a magyarság teljes elrománosodását eredményezte. Az osztrák kormányzat ugyanis szigorú rendeletet adott ki az iskoláztatás megszervezésére. A rendelet hatása alatt a román egyházak a megyében mintegy 85 új román iskolát alapítottak. Az új iskolák azonban sok helyen úgy épültek fel, hogy a vegyes lakosságú falvakban a magyarságot is kényszerítették a román iskola költségeinek hordozására. Az árpástói görög katolikus román iskolát azon a házhelyen építették fel, melyet az osztrák kormányzat erőszakkal vett el a magyar református egyháztól. Baca községben az abszolút kormány alatt minden lakostól tanítási díjat szedtek. Ebből a román tanító 40 forintot, a református tanító csak 37-et kapott. Magyarlóposon az osztrák kormányzat nyomására egy főleemi iskolát alapítottak, melyben a tanítási nyelv részben német volt. Az iskolát a környék római katolikus magyar és a görög katolikus román egyházközségei építették fel. A kormány az iskola megnyitása után a felügyeletet a szamosújvári román görög katolikus püspökségre bízta. Ennek következtében 1859-ben három tanulón kívül az összes magyar római katolikus tanulókat kitiltották az iskolából, mely ilyenformán „görög egyesült főleemi” címen működött tovább.

Kis- és Nagyvevecseren a román iskolát ugyancsak az osztrák kormányzat segítségével a református szórványmagyarok birtokából építették fel. Az elszegényedett és kevészámú reformátusoknak itt 1851-ben volt utóljára rendes papjuk. Ennek halála után a közelben lévő anyaegyházköztség lelkésze szolgált időnként a szórványhíveknek. 1852-ben a templom összeomlott. A református egyházköztség birtokait a románok az osztrák kormány engedélyével erőszakosan elfoglalták, s jövedelméből létesítették és tartották fenn a román iskolát. Hasonló módon némultak el a szekerestörpényi református egyházközség templomának harangjai is. Itt a római katolikus Diószegi Ferenc birtokos megvonta támogatását az egyházközségtől. Ennek szegény jobbágy hívei nem tudták a templomot és iskolát fenntartani. A templom összeomlott, köveit 1857-ben eladták, az egyházközség egykori hívei pedig teljesen beolvadtak a románságba. Ugyanígy jártak a virágosberek református hívek is. A külső pusztítás miatt leányegyházközséggé vált magyar gyülekezet gyermekei a magyarnemzei anyaegyházközség tanítójához jártak tanulásra. Az osztrák kormány itt is a magyar egyházközség egykori iskolatelkét és épületét adta oda román iskola céljára a román görög katolikus egyháznak. Csákgorbón 1848 előtt br. Jósika Jánosné magyar óvodát és iskolát tartott fenn. Ezek az intézmények 1848-ban megszűntek. A községben harminc éven át nem volt magyarnyelvű oktatás. Sipos, Kovács, Fazakas, Szöcs és Tóth nevű családok gyermekei már teljesen elrománosodtak. Apáik 1848 előtt még magyarul beszéltek, a fiak pedig a 80-as években már nem tudtak ezen a nyelven.

Volt azonban olyan község is, amelynek vegyes nemzetiségű lakói az osztrák kormányzat rendeletét a legszebb egyetértésben és békességben hajtották végre. Így Apanagyfaluban, hol a református iskola és a görög katolikus román iskola egy tantermet használt. Felváltva tanított benne a magyar és a román tanító, s ami még érdekesebb: mindvégig a legjobb egyetértésben. A gyermekek egyformán tudtak magyarul és románul, s nemzetiségi feszültség később sem keletkezett a község lakói között.

Hogy a lélekkel működő magyar felekezeti tanító munkássága milyen hatással volt a már-már elrománosodott magyar gyermekekre, arra ritka példát mutatott az abszolutizmus idején Török Károly, a kisiklói református iskola tanítója. 1850-ben foglalta el állását. Már hőselkű elődjének, Vida Ferenc kántor-tanítónak példája is buzdíthatta, mert Vida 1848-ban ötödmagával egy egész román tábort próbált megállítani, s a kifejlődött csatában négy magyar társával együtt hősi ha-

lált halt. Vida utóda, Török, az iskolát csakhamar felszerelte a legszükségesebb eszközökkel, s azután azon fáradozott, hogy a tanulást a gyermekekkel megszerettesse. Ezek közül ekkor már sokan román viseletben jártak, hosszú hajjal és kieresztett inggel. Török, miután a gyermekekkel megbarátkozott, hosszúhajú tanítványainak haját levágta, s biztatta őket, hogy öltözzenek ők is, meg szüleik is magyar módra. Harminchárom évig tanított ilyen szellemben. Hatása csodálatos volt. A gyermekek és szüleik lassanként levetkőzték az idegen román szokásokat és viseletet, anyanyelvük szépségét is egyre jobban felfedezték, s így Isten kegyelméből Török Károly tanító lelkes munkássága megmentette a kisiklói magyarságot annyi más szolnok-dobokamegyei község magyarságának tragikus sorsától.

A kiegyezés után több vegyeslakosságú községben évtizedek óta először nyílik némi alkalom a magyar nemzetiségű gyermekek saját nyelvükön való rendszeres oktatására. Amint láttuk ugyanis, a XIX. század elejétől kezdve szegénység, öntudatlanság és lelki közömbösség miatt a magyarok sok vegyeslakosságú községben elhanyagolták saját egyházi iskolájukat, és így szörvány-sorsuk a többségben lévő románok között beteljesedett. A folyamat már a század elején megindult, némi községben meg éppen még a XVII. és a XVIII. században. Az abszolutizmus korában meggyorsult és rendszerint éppen a kiegyezés utáni 10—15 év alatt fejeződött be. Szolnok-Doboka vármegye magyarságának szerencséjére a megyének olyan tanfelügyelője volt, aki azt a folyamatot világosan látta, s a maga hatáskörében mindent megtett az elrománosodás utolsó stádiumába lépő magyarság megmentésére. Meggyőződése lévén, hogy a szörvány-magyarság megmentése legtöbb helyen csak rendszeres iskoláztatás és az anyanyelvű oktatás biztosításával lehetséges, óriási erőfeszítéseket tett minél több állami iskola felépítésére. A kiegyezéskor a megye területén, hasonlóan az ország általános helyzetéhez, egyetlen állami iskola sem volt. Az osztrák abszolút-kormány is inkább a meglévő egyházi iskolák ellenőrzésére törekedett. Így a magyar államra hárult az a feladat, hogy ott, ahol a meglévő egyházi iskolák működése nem volt kielégítő, állami iskolákat létesítsen. A magyar állam azonban a kiegyezés utáni években súlyos anyagi nehézségekkel találta szemben magát. Ezért sokszor nagyon nehezen és csak hosszú várakozás után kerülhetett sor egy-egy állami iskola megszervezésére. A legtöbb állami iskola felállítása iránti kérésre adott miniszteri engedély szövegében ott volt ez a sokat jelentő mondat: „Az államkincstár minél kisebb megterhelése nélkül”. E megszorítás következtében igen sok helyen azt a megoldást választották, hogy a már meg-

lévő egyházi iskolát szervezték át állami iskolává. Az állam vállalta a tanítók fizetését, a község pedig az iskolaépület fenntartását. Így rengeteg tárgyalás és egyezkedés után a millennium előtt a megye területén összesen 23 állami elemi iskolát sikerült felállítani. Ezeknek az iskoláknak nagy része azelőtt református egyházi iskola volt. Az egyház-községek azonban szegények lévén, legtöbb esetben nagy megkönnyeb-
büléssel egyeztek bele felekezeti iskolájuk államosításába. Az 1896 előtt szervezett 23 állami iskola közül csak 5 volt valóságban új iskola, míg 18-at régi református felekezeti iskolából szerveztek át állami jel-
legűvé. A magyar református felekezeti iskolák illetően való államosí-
tását akkor mind a tanfelügyelő, mind az egyház vezetőségének több-
sége a magyarság érdekében álló legjobb megoldásnak tekintette. Nem
egy helyen maga az egyházmegye esperese kérte az államosítást. A
tanfelügyelő azonban először rendszerint az illető egyházközség veze-
tőivel, papjával és presbitereivel egyezett meg az iskola államosítá-
sára nézve. Legtöbb helyen az állam nevében bérbe vette a felekezeti
iskola helyiségét, felszerelését, s azután kérte a minisztert az új állami
iskola megnyitásának engedélyezésére. A minisztérium ugyancsak
ezt az eljárási módszert szerette leginkább, mert így az állami iskolák
felállítása sokkal kevesebb pénzbe került, mint ha egészen újonnan
kellett volna őket megszervezni. Voltak azonban olyan esetek is, amikor
az állami iskola ilyen módszerű megszervezése nehezen leküzdhető
akadályokba ütközött. Így történt Felőrön, ahol Boér Károly tanfel-
ügyelő első próbálkozását a református iskola államosítására az egy-
házi főhatóság visszautasította. Az egyházközség hívei azonban sze-
génységük miatt csakhamar beleegyeztek iskolájuk államosításába.
Maga a református lelkész beszélt rá híveit az engedékenységre,
mert a tanfelügyelővel együtt úgy látta, hogy a magyarság további
elrománosodását csak jókarban tartott iskola és a gyermekek rend-
szeres tanítása állíthatja meg. Így kötött szerződést a tanfelügyelővel,
aki bérbe vette a református iskola helyiségét és minden felszerelését.
Az állami iskola megnyitása után néhány hónap múlva az egyházi
főhatóság is értesült az iskola államosításáról és a lelkészt, valamint
a tanfelügyelőt is felelősségre vonta. Ugyanakkor intézkedett az
egyházközség tulajdonát képező iskolahelyiség bezáratására nézve.
De minthogy a hívek nem akartak többé a felekezeti iskola fenntartá-
sára áldozni, az egyházi főhatóság beavatkozása már nem változtat-
hatta meg a helyzetet. Így az állami iskola nemsokára újból megnyílt,
a felekezeti pedig végleg megszűnt.

Másutt az állami iskolát csak úgy lehetett felállítani, hogy a tanfelügyelőség a felekezeti iskolát hiányos felszerelés vagy más törvényes indok miatti megintések után bezárta. Az 1868-i népiskolai törvény szerint ugyanis az iskolaépületet és a tantermet az előírásoknak megfelelően rendbe kellett szedni. Ha az iskolafenntartó egyházközség ezt nem tette meg, a tanfelügyelő megintette, ismételt megintés után pedig az iskolát bezáráthatta. Így jó néhány községben a tanfelügyelő élt is ezzel a fegyverrel, s a református felekezeti iskolát megintve vagy bezáratva, állította fel az állami iskolát. Ez a módszer érvényesült Kozárvár—Monostorszeg közös állami iskolájának felállításakor, mikor is a tanfelügyelő többszöri megintés után a református magyar és a görög katolikus román iskolát gyarló helyiségük és hiányos felszerelésük miatt bezáratva, s ezután szervezte meg a két község számára az állami iskolát. Némileg hasonló módon keletkezett az ördöngösfüzesi állami iskola is. Itt a tanfelügyelő már 1875-ben felhívta a református egyházközséget, hogy a felekezeti iskolát a törvénynek megfelelően helyezze jó karba. Ekkor, az egyházközség híveinek egy része inkább az állami iskola felállítása mellett döntött, s így a tanfelügyelő felterjesztést tett az állami iskola megnyitására. Közben a református egyházközség híveinek másik része különvéleményével felülkerekedett, s a református felekezeti iskola további fenntartását határozta el. Ezért az állami iskola felállítása elmaradt. Húsz év múlva azonban a hívek többsége mégis csak beleegyezett a református iskola államosításába. Ezek az esetek azonban egészen kivételesek voltak, mert a legtöbb református egyházközség nagy szegénysége és nyomorúsága miatt örömmel adta át iskolahelyiségét az államnak. Néha még ott is, ahol anyagilag egy kis erőfeszítéssel az egyházi iskolát könnyen fenn lehetett volna tartani. Sem a református egyházközség vezetői, sem a tanfelügyelők nem gondoltak arra, hogy a meglévő felekezeti iskola államsegéllyel való támogatása jobb megoldás lenne a teljes államosításnál. Az egyházközségek lelkészei és presbiteri leggyakrabban csak az anyagi terhektől való szabadulást nézték. Rettegen például Köblös István református lelkész járta ki az iskola államosítását, és az egyház felekezeti iskoláját minden kikötés nélkül engedte át az államnak. Legtöbb helyen azonban szerződéssel történt a felekezeti iskola államosítása és a helyiség bérbeadása. Kisiklodon a református egyházközség kölcsönből és adományból felépítette a törvénynek megfelelő szép, új iskolaépületet. Ez volt az a község, ahol Török Károly a régi iskolában a már elrománosodó magyarságot ismét

magyar nemzeti tudatra ébresztette. A tanfelügyelő azonban itt is az iskola államosítására törekedett. Törekvése 1895-ben sikerrel járt. A szép, új iskolát felépítése után néhány évvel az egyházközség átadta a magyar államnak. A nagy magyar munkát végző református felekezeti tanítók után első állami tanítónak Lázár Alajost nevezték ki, aki azelőtt a letkai román görög-katolikus iskola román egyházi tanítója volt.

A magyar állami iskolák felállítását egyedül a református egyház fogadta örömmel és megnyugvással. A római katolikus, a görög-katolikus és a görög-keleti egyház egyforma erővel és határozottsággal tiltakozott egyházi iskolái államosítása ellen. A római katolikusok nem is adták fel egyetlen iskolájukat sem, s a két román egyház is mindent megtett felekezeti iskoláinak fenntartása érdekében. A magyar tanfelügyelők a helyzet ismeretében legtöbbször nem is próbálták ezeket az egyházakat iskoláik átadására bírni. Tudták, hogy erre irányuló próbálkozásuk amúgy sem sikerülne, viszont a református példák tovább is református irányba terelték elképzeléseiket. Ezért a kiegyezés utáni első évtizedek alatt csak a református egyházi iskolák száma csökkent, a két román egyház iskoláinak száma ellenben emelkedett. 1867-ben a megye területén még 48 református iskola volt. Ez a szám 1895-ben már 30-ra, 1900-ban pedig 9-re esett le. Az 1900 után megmaradt református iskolák szívósan tartották magukat s nem engedtek az államosítási törekvéseknek.

A két román egyház okosan felhasználta az 1868-ban megszavazott magyar népiskolai törvény reájuk nézve kedvező intézkedéseit. Ez a törvény szigorúan kötelezte a szülőket gyermekeik iskoláztatására, s a két román egyház papjai a magyar népiskolai törvényre támaszkodva, néhány év alatt mintegy 80 új román tannyelvű iskolát állítottak fel. A magyar állam tanügyi hatóságai nemhogy akadályozták volna a román iskolák felállítását, hanem minden hatósági támogatást megadtak megszervezésükre, sőt legtöbbször ők kényszerítették a román egyházközségeket román felekezeti iskolák felállítására. A legtöbb román iskola felszerelése a hiányzások miatt kiszabott büntetéspénzből került ki, de maga az állam is sokszor ajándékozott a román iskolák számára tankönyveket és más taneszközöket. Így a román iskolák létszáma 1900-ig egyre emelkedett, ettől kezdve azonban anyagi okok miatt a román falvak lassan-lassan közös iskolákat kezdtek szervezni, azaz 3—4 község állott össze egy-egy közös iskola fenn-

tartására. Így a kisközségek önálló iskoláikat megszüntették; ez általában a román tannyelvű iskolák számbeli csökkenésére vezetett.

A kiegyezés utáni magyar iskolapolitika végeredményben kedvező hatással volt a megye lakosságának művelődésére. Az iskoláztatás rendszeresebbé és alaposabbá vált. A tanfelügyelők ellenőrzése lassanként kellő színvonalra emelte az iskolákat. A tananyag is észszerűbb és széleskörű lett, az iskolabajárást pedig büntetésekkel biztosították. Az állami iskolák munkája a megye magyar lakosságának nemzeti öntudatára főleg a millennium után kezdett érezhető hatást gyakorolni. Ettől kezdve ugyanis az állami iskolák száma lassan emelkedett. 1895-ben még csak 23 állami iskola volt. Ez a szám 1900-ban már 58-ra, 1910-ben 67-re ugrott. Az állami iskolák számának eme növekedésével a megye magyarsága végre eljutott odáig, hogy a legtöbb magyar származású gyermek saját anyanyelvén rendszeres oktatást kapott. Sok helyen azonban már későn jött ez az intézkedés, mert a túlnyomó többségbe jutott románság addig már egészen elnyelte a szórvány-magyarságot, s az iskolai oktatásban használt magyar nyelv nem egy helyen idegen nyelvvé lett azok számára, akiknek apái és nagyapái még magyarok voltak. Az iskolai oktatás csak ott javíthatott a helyzeten, ahol az elrománosodási folyamat még egészen nem teljesedett be. Sajnos, az állami iskola sem volt mindenütt hivatása magaslatán. A kormány 1906 előtt keveset áldozott az oktatásügyre s az állami iskolák néhol kétségbeejtő állapotban voltak. Helyzetük csak Apponyi Albert közoktatásügyi minisztersége alatt javult meg.

Szolnok-Doboka vármegye oktatásügyének történetében fontos szerepet játszottak a középfokú iskolák is. A reformáció után a megye területén több alгимnázium működött. Ezek közül legismertebb volt a dési, mely a kolozsvári református kollégium pártfogása és irányítása alatt állott. A XVII. század végéig szépen virágzott, de azután egyre nagyobb anyagi nehézségek közé került. A fejedelmi adományok megszűntek, a református egyház helyzete megnehezedett, s ennek következtében a diákok segélyezése meg a tanárok fizetése a legnagyobb nehézségek között történt. A dési alгимnázium 1852-ben szűnt meg, mikor is helyét elemi iskola foglalta el.

A dési középfokú oktatásügy a kiegyezés után felállított polgári fiú- és leányiskolával vett újabb lendületet. Ezek az iskolák államilag segélyezett városi iskolák voltak. Növendékeik nagy létszáma, a tanárok társadalmi és tudományos munkássága ez iskolák jelentőségét megyszerte biztosította. E polgári fiúiskola latin és történelem szakos

tanára volt KÁDÁR JÓZSEF, a megye történetének a maga korában legjobb művelője, aki többek között a vármegye iskolaügyéről írott hatalmas munkájával a magyar művelődéstörténetnek felbecsülhetetlen szolgálatokat tett. A dési fiú polgári iskola 1897-ben megszűnt, illetőleg gimnáziummá alakult át; ennek új épülete már 1900 októberében készen állott. Ezzel a megye oktatásügye egészen új fejlődési úton indult el. A 90-es évek előtt még lehetett remélni, hogy Dés a megyei magyarság gyakorlati jellegű, ipari és kereskedelmi középfokú oktatásának középpontja lesz. Sokáig szó volt egy reáliskola felállításáról és a polgári iskoláknak szakiskolákká való átszervezéséről. Sajnos, az elméleti gimnáziumok utáni általános vágy a megye magyarságában is jelentkezett és a gyakorlati középfokú oktatás ügyének elejtésére vezetett.

Ugyanekkor a megye másik városában, Szamosújváron is megindult a nyolcosztályos gimnázium felállítására irányuló mozgalom. Midőn e mozgalom célja megvalósult, a megye kicsiny magyarságának szakiskolák helyett két elméleti gimnázium állott rendelkezésére. Így a megye magyar középosztályának gyermekei itt is éppen úgy az elméleti, hivatalnok-pályák felé ösztönöztek, mint az ország más részeinek magyar ifjai. A világháború előtt mindkét gimnázium szép tanulólétszámmal működött. Különösen a dési volt nagyon népes; gyakran kellett a jelentkezők egyrészét helyszűke miatt visszautasítani. A dési gimnázium nevelte a megye román középosztályának fiait is; ezeknek létszáma átlag 100 körül járt, s így az egész iskola tanulóinak 30%-át tette.

A világháború után bekövetkezett román uralom iskolapolitikája természetesen gyökeres változásokat idézett elő a megye magyarságának iskolaügyében. A magyar nyelvű középfokú oktatás rövid felekezeti próbálkozás után csakhamar az egész megyében megszűnt. A magyar államnak egykor átadott református elemi iskolák mindegyike román elemi iskolákká lettek. A magyarság közművelődési helyzete évről-évre rosszabbodott. Hosszú időnek kell még elteltie, míg a megye magyarsága felgyógyul azokból a sebekből, melyeket közművelődési téren az elmúlt huszonkét éves román megszállás idején kapott.

BIRÓ SÁNDOR